

Tytuł

Kolonialny regionalizm

Problem tożsamości w zakopiańskiej architekturze

Autor

Monika Stobiecka

Źródło

MIEJSCE 5/2019

URL

<http://miejsce.asp.waw.pl/kolonialny-regionalizm/>

Abstrakt

Tekst stanowi próbę analizy tradycji architektonicznych w Zakopanem przez pryzmat teorii postkolonialnej. Głównym celem jest refleksja nad współczesną tożsamością architektury w Zakopanem w kontekście nawiązań i możliwości rezonowania tradycyjnych, historycznych już koncepcji artystycznych. Formowanie się tożsamości architektonicznej Zakopanego jest związane ze ścieraniem się promowanego przez austro-węgierskiego zaborcę „sposobu zakopańskiego” i inaugurowanego przez Stanisława Witkiewicza stylu zakopiańskiego. Sposób zakopański, propagowany przede wszystkim w Szkole Przemysłu Drzewnego w Zakopanem pod kierunkiem dwóch dyrektorów, Franciszka Neuzila i Edgara Kovátsa, stanowił realizację programu artystycznego zaborcy, pozwalającego na projektowanie „wyobrazonego” regionalizmu na peryferyjnych pograniczach cesarstwa. Styl zakopański, propozycja architektoniczno-artystyczna polskiego malarza i krytyka, Stanisława Witkiewicza, w swych początkach miał stanowić kontrę wobec działalności Czecha i Węgra w Zakopanem. Wraz z rozwojem styl zakopański wykroczył poza osadzenie w ramach regionalizmu i został uznany za pierwszy styl narodowy. Regionalna genealogia obydwu koncepcji architektonicznych przygotowanych dla rozwijającego się podgórskiego kurortu ujawnia jednak pewną ambiwalencję. Koncepcje ufundowane na inspiracji lokalną wytwórczością ludową były formami artystycznej opresji wobec mieszkańców podhalańskiej kotliny, tworzonej przez „obcych” dla „obcych”, która ujawnia się po dziś dzień we współczesnej, rozdartej między dwiema tradycjami architekturze Zakopanego.

Styl zakopański, propozycja artystyczna Stanisława Witkiewicza z przełomu XIX i XX wieku, już w początkach swej historii był silnie uwikłany w politykę. W analizach zarówno obiektów rzemiosła artystycznego, jak i architektury projektowanej przez Witkiewicza badacze bardzo często zwracali uwagę na narodowy¹, a zarazem regionalny² charakter koncepcji polskiego malarza i krytyka. Styl Witkiewiczowski początkowo miał być jednak przede wszystkim remedium na rozpowszechniający się pod Tatrami, promowany przez austro-węgierskiego zaborcę „sposób zakopański”, którym to mianem określano artystyczną rewizję stylu regionalnego preferowaną w Szkole Przemysłu Drzewnego w Zakopanem. W początkach ograniczona do regionalnego oddziaływania, wraz z mnożącymi się pseudonaukowymi teoriami legitymizującymi status stylu jako stylu „prapolskiego”³ propozycja architektoniczno-artystyczna Witkiewicza stała się pierwszą istotną

koncepcją stylu narodowego u progu XX wieku. Ta regionalno-narodowa ambiwalencja w charakterze stylu zakopiańskiego prowokuje do zadawania nowych pytań badawczych. Dzięki bojkotowi popieranego przez władze austriackie sposobu zakopańskiego i zwrotowi ku sztuce regionalnej Witkiewicz zatrzymał proces przeobrażania Zakopanego w jedno z wielu górskich uzdrowisk w granicach Austro-Węgier, co więcej – czyniąc je centrum kultury narodowej na zniewolonych ziemiach polskich. Posiłkując się narzędziami teorii postkolonialnej, będę starała się wykazać, że styl zakopiański, występując przeciwko narzuconej konwencji artystyczno-architektonicznej, sam stał się stylem „obcego”, a dokładniej – warszawskiego kolonizatora⁴. Zarówno instytucjonalizacja sposobu zakopańskiego, jak i popularyzacja oraz naukowe umocowanie stylu zakopiańskiego noszą cechy kulturowej opresji wobec „innych”, rdzennych mieszkańców terenów podtatrzzańskich. W dalszej części artykułu będę dowodzić, że ta podwójna kolonizacja ma niebagatelny wpływ na architektoniczną tożsamość współczesnego Zakopanego.

Osadzenie tekstu w ramach metodologii postkolonialnej wynika przede wszystkim z chęci operowania konkretnymi pojęciami – tożsamości i „wyobrażonego”, które są niejako wyprowadzone z postkolonialnej triady: geografii, pamięci i kreacji⁵. Skonkretyzowany aparat pojęciowy odróżnia studia postkolonialne w historii sztuki od bogatej literatury dotyczącej relacji między sztuką a polityką⁶. Obecnie teorię postkolonialną aplikuje się z dużym powodzeniem w badaniach kultury poza terenami „orientalnymi”, czego dowodzą liczne publikacje koncentrujące się na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej⁷. Kwintesencją badań postkolonialnych na tym terenie jest próba analizy relacji kultura–władza oraz odpowiedź na pytania dotyczące tożsamości mieszkańców centralnej Europy. W obszarze dociekań znajdują się przede wszystkim związki między imperium a występującymi przeciwko nim kulturami oporu czy zależności między centrami a peryferiami. Ewa Domańska ujęła uniwersalny wymiar postkolonializmu, pisząc: „Teoria postkolonialna zwraca szczególną uwagę na »kolonialne następstwa« (*colonial aftermaths*), na trwałość kolonialnego systemu i piętno kolonialnej przeszłości, która rezonuje we współczesnej kulturze niepodległych już państw i stanowi poważny problem dla ich tożsamości, oraz na przejawy nowych, neokolonialnych form podporządkowania, wywołanych ekspansją kapitalizmu i procesami globalizacji”⁸.

W Europie Środkowo-Wschodniej, będącej od wieków obszarem gwałtownych zmian politycznych i długotrwałych form zniewolenia, uchwytnie są wszystkie postkolonialne następstwa, o których pisze Domańska. Rozwój studiów postkolonialnych na „obcym” obszarze geopolitycznym świadczy o „wędrującym” charakterze tego „pojęcia-jako-metody”⁹. Jednak warto krytycznie podejść do prób aplikowania postkolonializmu w polskich badaniach, w których, jak słusznie podkreśliła Claudia Snochowska-Gonzalez, „praktyki mają więcej wspólnego z potrzebą korzystnego gospodarowania piętnem”¹⁰ i często funkcjonują jako „element nacjonalistyczno-martyrologicznej narracji”¹¹.

Postkolonializm w Polsce, kraju o bogatej i burzliwej historii, często służy interpretacjom jednostronnym, obnażając stereotypowe podejście autorów np. do Rosjan¹². Narzędzie teoretyczne nie jest też zbyt często wykorzystywane poza analizami kulturowej tożsamości. Co nie oznacza jednak, że nie pojawiają się tytuły przełamujące ogólną tendencję – corocznie wydawane są liczne i wartościowe opracowania stawiające w centrum badań coraz to nowe przedmioty, chociażby wyczerpujące komparatystyczne studia miejskie Błażeja Brzostka¹³, Markiana Prokopovytcha¹⁴ czy obszerna rozprawa pióra Owena Hatherleya¹⁵ na temat architektonicznej *koine* komunistycznej.

Badanie relacji między imperiami a obszarami podporządkowanymi oraz analiza kulturowa społeczeństw zależnych politycznie w ujęciu postkolonialnym często pozwala na rewizję utrwalonych poglądów i naukowych paradygmatów oraz jednocześnie otwarcie zupełnie nowej, zaktualizowanej perspektywy naukowej. Gruntem bardzo obiecującym pod tym względem są badania architektury, która w dobitny sposób wyraża polityczne wpływy i relacje między kolonizującym a kolonizowanym. Jak pisał Martin Heidegger: „W istocie tych rzeczy [budowli] jako miejsc leży związek miejsca i przestrzeni – leży w niej jednak także odniesienie miejsc do człowieka, który w nim przebywa”¹⁶. Wielokrotne przesuwanie granic na terenie Europy Środkowo-Wschodniej przyczyniło się do tego, że budowle, w których żyje człowiek, są relikami postkolonialnej przeszłości i jako takie mogą być badane nie tylko w kontekście ich architektonicznej wartości, ale także ze względu na ich polityczne konotacje. Postkolonializm na gruncie historii sztuki czy – zawężając – na polu architektury otwiera badaczom interesującą perspektywę pozwalającą na ponowne odczytanie budynków jako markerów historii politycznej i determinant tożsamości zamieszkujących je ludzi.

Wśród szczególnie interesujących pól badań architektonicznych znajdują się metropolie i obszary przygraniczne. Przykładem jest trafne określenie Warszawy jako „Paryża Innej Europy”¹⁷ i zaznaczenie roli architektury w procesie współtworzenia podległościowej „Inności”: „Symbole podległości zdominowały realny i wyobrażony pejzaż obu miast [Warszawy i Bukaresztu], naznaczony przez ogromne, wbite przemocą w ich śródmieścia budowle. W Warszawie pod panowaniem rosyjskim – sobór, górujący nad miastem początku XX wieku, następnie Pałac Kultury i Nauki w połowie stulecia”¹⁸.

Rosyjski zaborca wprowadził do Warszawy nie tylko wyraźne sygnalizatory swojej obecności wymienione przez Brzostka, ale także subtelniejsze znaczniki, jak chociażby realizacje i przebudowy Antonia Corazziego – m.in. Teatr Wielki, który stanął na miejscu Marywilu ufundowanego przez królową Marię Kazimierę Sobieską¹⁹. Poznań pod zaborem pruskim doznał również dotkliwego naznaczenia – na początku XX wieku ufundowany został Zamek Cesarski²⁰

(zaadaptowany przez nazistów podczas II wojny światowej). Zamek był częścią większej przebudowy centrum Poznania²¹. Z kolei pod zaborem austriackim miał miejsce zgoła inny proces upolityczniania architektury.

Austro-Węgry stanowiące terytorialną potęgę w XIX-wiecznej Europie utożsamiane są z tradycją pluralizmu, wielością języków i różnorodnością kultur. W badaniach tego okresu dominuje przekonanie o inspirującej roli stolicy – Wiednia – i jej pozytywnego oddziaływania na peryferyjne miasta monarchii²², wśród których wymienia się Budapeszt, Kraków, Lwów²³ czy Pragę. Jak pisał Emil Brix w odniesieniu do Krakowa pod zaborem austriackim: „[...] Wiedeń otworzył polskiemu Krakowowi możliwość spełnienia jego kulturalnych aspiracji, która nie kolidowała z wyobrażoną tożsamością narodową”²⁴. Spełnienie aspiracji, o których pisze Brix, było częścią akulturacji na terenach pod zaborem austriackim. Warto zauważyć, że pomimo istnienia licznych ogólnoeuropejskich prądów w architekturze XIX wieku²⁵ miasta pod panowaniem Franciszka Józefa charakteryzowały się podobnymi rozwiązaniami architektonicznymi i urbanistycznymi, częściowo wypracowanymi podczas przebudowy Ringstrasse w Wiedniu²⁶. Przemysłany kanon architektoniczny powoli rozprzestrzenił się po całym terytorium cesarstwa (oddziaływanie centrum na peryferie)²⁷. Późna habsburska spuścizna architektoniczna tworzyła swoistą wspólnotę artystyczną na terenach środkowoeuropejskich. Każde liczące się miasto zyskiwało bądź zabiegało o oprawę artystyczną wzorowaną na wiedeńskiej metropolii, czego dowodzi podziw żywiony dla stolicy Austro-Węgier w polskim Krakowie: „Wiedeń był dla Krakowa w drugiej połowie XIX wieku jednym z wzorów do naśladowania, jeśli chodzi o osiągnięcie statusu »polskich Aten«, jak nazywano Kraków przełomu wieków. Na urbanistyczny rozwój miasta wpływali polscy architekci wykształceni w stolicy Austrii”²⁸. W przeciwieństwie do pozostałych zaborców Austriacy uprawiali „miękką politykę” w sposób subtelny – poprzez kształcenie architektów i zachęcanie do korzystania z gotowych projektów w podręcznikach i wzornikach wprowadzali formy podobnego budownictwa. Architektura, ale i kultura Galicji z tego względu często bywa oceniana jednostronnie pozytywnie, co szczególnie widać w wypowiedziach zwolennika koncepcji *Mitteleuropa*, Emila Brix: „Jedną z tradycji Europy Środkowej jest poszukiwanie kulturowego przywództwa, a nie dążenie do równości. [...] Należy się zatem zastanowić, czy możliwe jest współistnienie kultur na równych prawach, czy raczej chodzi o asymilację, przystosowanie i ujednolicenie”²⁹. Perspektywa postkolonialna otwiera wypowiedź na refleksję nad relacją między kulturą, władzą i tożsamością. Wiedeń, umożliwiając Krakowowi rozwój kulturalny, stanowi ośrodek silny politycznie, imperialny, podporządkowujący inne, liczące się wcześniej centrum kulturowe. Nadanie austro-węgierskiej stolicy roli kulturotwórczej – pomijając powody, dla których owa stolica uzyskała prerogatywy do tego, by oddziaływać na duże miasta zasiedlone przez inne narodowości – wskazuje na wyłączną koncentrację na kulturalnych profitach wynikających z przynależności do państwa Habsburgów. Wiedeń jawi się jako polityczna potęga tworząca

atmosferę pozornej – „wyobrażonej” swobody do rozwoju kulturalnego Krakowa.

Architektura dużych ośrodków miejskich³⁰ jest często głównym przedmiotem szczegółowych opracowań, natomiast sytuacja artystyczna na polskich pograniczach, gdzie „tożsamości krzyżują się ze sobą i sprawiają kłopot”³¹, nie jest tak popularnym tematem studiów krytycznych. Mowa tu zwłaszcza o terenach, które umożliwiały kulturowe budowanie „na surowym korzeniu”, realizowanie kolonialnej „misji cywilizacyjnej”. Takim obszarem pod zaborem austriackim był w XIX wieku teren Podhala, a zwłaszcza Kotlina Zakopiańska. Rozkwit zainteresowania Tatrami, który doprowadził do ustanowienia u ich podnóży na początku XX wieku ważnego centrum kultury, nie tylko regionalnej, ale i polskiej w ogóle, wpisywał się w zjawisko odkrywania gór, które rozpoczęło się w Europie na przełomie XVIII i XIX wieku³². Teren ten nie był początkowo szczególnie atrakcyjny dla austriackiego zaborcy, o czym świadczy chociażby opieszałość w przeprowadzaniu reform gospodarczych³³. Jednakże na fali masowego napływu ludności ze wszystkich zaborów, szczególnie zaś opresyjnego zaboru rosyjskiego³⁴, i mitologizacji Tatr jako obszaru, gdzie „zachowała się pierwotnie polska kultura”³⁵, mały ośrodek u stóp gór stał się polem kulturalnej walki, która najwyraźniej uwidoczniła się w architekturze i sztuce dekoracyjnej.

Za sprawą działalności Towarzystwa Tatrzańskiego, założonego przez warszawskiego lekarza Tytusa Chałubińskiego, na terenie Zakopanego wprowadzano zabudowę i instytucje miejskie³⁶. Pierwsze obiekty wznoszone w ostatniej ćwierci XIX wieku w dużej mierze powtarzały formy alpejskich szaletów, plasując się jednocześnie w nurcie architektury wernakularnej. Odchodząc nieco od ogólnoeuropejskiej debaty na temat tego modusu budowania³⁷, a skupiając się na zjawiskach architektonicznych w samym Zakopanem, należy podkreślić, że ówczesni budowniczowie doskonale imitowali formy znane z Tyrolu i Szwajcarii. Realizacje w Zakopanem w pełni korelowały z wizją architektury podgórskich uzdrowisk, tym samym wpisując się w austriacką wspólnotę architektoniczną, która miała obejmować te tereny³⁸. O „paradoksalnym” zjawisku wykształcania się stylów narodowych na podłożu stylu alpejskiego pisała Marta Leśniakowska, podkreślając, że wszelkie inicjatywy kreowania architektury rodzimej miały być odejściem od stylu alpejskiego, ale to on *de facto* stanowił główne źródło inspiracji³⁹. Pierwszym, zainaugurowanym przez Czecha Franciszka Neuzila i kontynuowanym przez Węgra Edgara Kovátsa szczególnym sposobem budowania na terenach podtatrzańskich był oficjalnie zaakceptowany przez zaborcę „sposób zakopański”, wypracowany w zakopiańskiej Szkole Przemysłu Drzewnego⁴⁰. Zaliczony do pocztu stylów narodowych wpisanych w obręb Cesarstwa Austro-Węgier⁴¹, od stylu alpejskiego różnił się praktycznie jedynie wykonawcą, którym w tym wypadku był tatrzański góral. Już w latach osiemdziesiątych XIX wieku bywalcy podhalańskiego ośrodka zauważali bezzasadność budownictwa „zakopańskiego”, czego dowodzi relacja Walerego Eljasza Radzikowskiego z wizyty pod Tatrami belgijskiego architekta Charlesa Balsa⁴². Zarówno

obcy przybysz, jak i autor pierwszej monografii stylu zakopiańskiego uważali, że Szkoła Przemysłu Drzewnego pod kierownictwem zniemczonego Czecha stanowi poważne zagrożenie dla regionalnej sztuki ludowej. Zwracano uwagę na nieprzystawalność architektury alpejskiej, skompilowanej z kolorowymi motywami szarotki (kwiatu alpejskiego, nie typowo lokalnego) do sąsiedztwa lokalnych, prostych chat górali⁴³. Mimo nieśmiałyłch głosów sprzeciwu pierwsze budynki, pensjonaty i chaty dla gości wznoszono w stylu typowym dla Tyrolu⁴⁴. Przy projektowaniu korzystano z gotowych wzorów z bogato ilustrowanych austriackich podręczników dla architektów⁴⁵. W ciągu dwóch lat (1890–1891) na terenie Zakopanego powstało aż 50 nowych realizacji w stylu tyrolskim⁴⁶. Co więcej, w latach 1876–1890 działalność Czecha i Węgra budujących na sposób zakopański zyskała uznanie w samym Wiedniu, skąd w tym czasie płynęły pochwały dla twórczości dwójki artystów⁴⁷.

Wobec tej propozycji architektonicznej i artystycznej śmiało wystąpił w ostatnim dziesięcioleciu XIX wieku Stanisław Witkiewicz wraz z innymi fascynatami Zakopanego rekrutującymi się spośród, przede wszystkim warszawskiej, inteligencji. Swoje działania Witkiewicz systematycznie opisywał w „Kurierze Warszawskim” w roku 1891. Cykl zatytułowany *Styl zakopański* otwiera opis pierwszego zetknięcia Witkiewicza z budownictwem i rzemiosłem ludowym na Podhalu w 1886 roku⁴⁸. Ten sam tekst był także atakiem wymierzonym w Franciszka Neuziła i sposób zakopański – Witkiewicz przytoczył w nim konfrontację swoją i małżeństwa Dembowskich z Czechem, podczas której próbowali go przekona

by w Szkole Przemysłu Drzewnego stosował wzorce góralskie, a nie tyrolskie. W kolejnych numerach „Kuriera” polski malarz i krytyk poddał ostrej krytyce formalne cechy sposobu zakopańskiego. Witkiewicz w swojej argumentacji zwracał uwagę na stosowanie przez Neuziła ornamentów typowo tyrolskich, np. szarotki zamiast dziewięciornika – rośliny tatrzańskiej – i ogólnie „pstrokaty” charakter twórczości Czecha⁴⁹. Już trzy lata przed opublikowaniem w „Kurierze Warszawskim” pamfletu na sposób zakopański Witkiewicz zamieścił w innym czasopiśmie – „Wisła” – rysunek drzwi w stylu zakopiańskim, zapowiadając tym samym jego powstanie⁵⁰. Pierwszy budynek projektu Witkiewicza wznoszono od 1892 roku⁵¹. Był on nie tylko manifestem przeciwko twórczości w stylu tyrolskim promowanej przez architektów realizujących politykę artystyczną zaboru austriackiego, ale także odpowiedzią na liczne głosy polskich literatów (Józefa Ignacego Kraszewskiego, Bolesława Prusa czy Antoniego Sygietyńskiego), nawołujące od lat sześćdziesiątych XIX wieku do wypracowania stylu narodowego⁵². Styl zakopański opierał się na dwóch założeniach formalnych: po pierwsze, kolorystycznym oddziaływaniu naturalnych materiałów (drewna i kamienia), grze światłocienia i logicznej konstrukcji bryły⁵³, po drugie: zasadzie dotyczącej zdobienia, zgodnie z którą do repertuaru ornamentów Witkiewicz wprowadził endemiczne rośliny tatrzańskie, m.in. lilię złotogłów, paproć, dziewięciśń, mak halny, kosówkę⁵⁴.

Styl, który w założeniach miał walczyć z tyrolszczyzną, stał się wraz z upływem czasu uniwersalnym stylem narodowym promowanym przez tego krytyka i innych bywalców Zakopanego, o czym świadczy liczba zamówień na projekty domów płynące do Witkiewicza z całej Polski⁵⁵. Witkiewiczowska wariacja na temat chaty góralskiej urosła do rangi narodowego Promethidionu⁵⁶, na co zwracają uwagę komentarze na temat stylu zakopiańskiego w prasie z przełomu wieków:

A styl zakopiański mógł być ulec skażeniu, gdyby nie wytrwałość i zamiłowanie St. Witkiewicza, który wypowiedział wojnę nieudolnym naśladownictwom Szwajcarii i Tyrolu. Zaczynając od Koliby zbudowanej w 1892 r., a kończąc na dziwnie pięknej willi pp. Pawlikowskich, stanął cały szereg budynków (około 30), wykonanych według jego planów i to nie tylko w Zakopanem, lecz i w Królestwie i na Litwie. [...] Nowe poszukiwania dokumentów sztuki rodzimej jak i przypadkowe odkrycie przekonywują, że motywy zdobnicze i architektoniczne, spotkane w Zakopanem nie są wyjątkową własnością Podhala. Motywy podobne znaleziono w Królestwie Polskim w Sławkowie, we wsi Charoszczyzna Wielka pod Miechowem, w miasteczku Czeladzi pod Będzinem i w bardzo wielu innych miejscowościach. Są to szczątki dawnego stylu polskiego, który zaginął prawie zupełnie pod niwelującym wpływem kultury ogólnoeuropejskiej i tylko zachował się w ustroniach. Młodzi artyści i budowniczowie kształcili się dotychczas poza krajem i często nie wiedzieli o bogatej niwie dawniejszej sztuki rodzimej⁵⁷.

Także wśród górali panowało przekonanie o zbawczej misji stylu zakopiańskiego:

[Witkiewicz] pierwszy w Polsce zaczął pracować nad upolszczeniem przemysłu artystycznego, a dla budownictwa letniskowego zrobił dużo, bo go stworzył. Inaczej by dziś Zakopane i Podhale, gdyby nie Witkiewicz, wyglądały tak, jak z drugiej strony Tatr Smokowiec – tyrolszczyzna i szwajcarszczyzna. Że mamy kawałek Polski jednolicie zabudowanej, to jego zasługa i jego zasługą jest, że potrafił lud przekonać, że z góralami budował domu w stylu góralskim⁵⁸.

Przytoczone wypowiedzi zwracają uwagę na dwie różne perspektywy postrzegania przeznaczenia stylu zakopiańskiego. Dla autora pierwszego cytatu, warszawskiego architekta Porczyńskiego był to uniwersalny styl narodowy, który miał przemawiać ponad granicami zaborów do wszystkich Polaków, tymczasem dla autora drugiej wypowiedzi, górala Wojciecha Brzegi, stanowił oręż w walce o lokalną twórczość, podkreślającą odmienność Podhala od innych górskich regionów.

Interesująco w tym kontekście jawi się również negatywny odbiór stylu zakopiańskiego w Krakowie, gdzie ówczesnie lansowano secesję popularną w Wiedniu⁵⁹. W czasopiśmie „Architekt” na początku XX wieku ukazywały się teksty autorstwa redaktora Władysława Ekielskiego⁶⁰. Aż do 1902 roku jego w artykułach ani razu nie pojawiło się nazwisko Witkiewicza⁶¹,

a jedyną nowinką architektoniczną z Podhala, zresztą dowartościowaną, był sposób zakopiański reprezentowany przez następcę Neuzila, Edgara Kovátsa. Dopiero w 1902 roku w „Architekcie” relacjonowano przebieg konfliktu między Witkiewiczem a dyrektorami Szkoły Przemysłu Drzewnego w Zakopanem, pozytywnie oceniając działalność konkurentów polskiego krytyka i malarza⁶². Biorąc pod uwagę uwarunkowania polityczne, a także ówczesne upodobania architektoniczne, warto w dalszej kolejności zapytać o stanowisko austriackiego zaborcy wobec stylu zakopiańskiego.

Wskazówką mogą tu być relacje i komentarze na temat Wystawy Światowej w Paryżu w 1900 roku. Witkiewicz został poproszony przez organizatorów pawilonu galicyjskiego, Juliana Zachariewicza i Mariana Sokołowskiego, o przesłanie materiałów związanych ze stylem zakopiańskim, które miały zostać zaprezentowane w Paryżu. Wysłane do Zachariewicza materiały nie zostały wystawione z powodu nagłej śmierci kuratora, a „styl zakopiański został z programu lwowskiego komitetu wykluczony, miejsce jego zajął podszywający się pod tę popularną ideę »sposób zakopański« i na wystawę do Paryża pp. Franke i Kováts wysłali pawilon w »stylu zachodnio- i wschodniogalicyjskim«⁶³. Pawilon w superlatywach komentował Ekielski, który w roku później krytykował Witkiewicza na łamach „Architekta”⁶⁴. Współorganizujący ekspozycję Sokołowski nawiązał bliską współpracę z Witkiewiczem, która jednak zakończyła się porażką. Na zlecenie krakowskiego profesora Witkiewicz wraz z góralami wykonał model willi Pod Jedłami⁶⁵, który na wystawę dotarł zniszczony, a przez austriackich komisarzy nie został dopuszczony do ekspozycji⁶⁶. To symboliczne wykluczenie stylu zakopiańskiego i wypromowanie twórczości *de facto* tyrolsko-szwajcarskiej, swojsko nazwanej „sposobem zakopańskim”, na Wystawie Światowej w Paryżu w 1900 roku można interpretować poprzez kategorię Hedeiggerowskiego „światoobrazu”⁶⁷, zaaplikowaną przez Timothy’ego Mitchella w postkolonialnej analizie *Egipt na wystawie świata*⁶⁸. W świetle tej kategorii wystawa paryska z 1900 roku, a dokładniej ekspozycja galicyjska, miała oddawać uporządkowaną rzeczywistość sztuki pod zaborem austriackim. Pawilony, do których nie trafiły projekty i model willi Witkiewicza, prezentowały artystyczne realia akceptowane przez zaborców, korespondujące z ich wizją sztuki na terenie Galicji. Gest wykluczenia przez austriackich komisarzy obiektów w stylu zakopiańskim można ująć symbolicznie jako odmowę polityczną, świadczącą o kolonialnym wymiarze traktowania sztuki nawet w granicach zaboru uznawanego za stosunkowo liberalny.

Przytoczony epizod z kart historii stylu zakopiańskiego nabiera aktualnego znaczenia przy zastosowaniu narzędzi teorii postkolonialnej. Dzięki takiemu ujęciu, traktowanemu jako klucz interpretacyjny, bardziej spójna wydaje się narracja na temat pierwszego rozdziału polskiej sztuki pretendującej do miana „narodowej”. Nacjonalizacja stylu zakopiańskiego, w kontekście współzawodnictwa ze sposobem zakopańskim wypromowanym przez zaborców, w pełni

odpowiada mechanizmom kolonizacyjnym⁶⁹. Do tej pory w narracjach o stylu zakopiańskim dominowały interpretacje wiążące narodowy charakter stylu z odpowiedzią na wezwania polskich literatów do stworzenia ponadzaborowego modusu budowania⁷⁰, eskapistycznym entuzjazmem polskiej inteligencji dla Tatr⁷¹ czy ogólnoeuropejskimi tendencjami wernakularnymi⁷². Powyższa analiza wykazuje, że styl zakopiański stanowił także formę oporu wobec „miękkiej polityki” prowadzonej przez Austriaków poprzez lansowanie oficjalnie uznanego przez Wiedeń sposobu zakopańskiego, opartego na wzornikach popularnych w monarchii habsburskiej i wprowadzanego przez wychowanków szkół zaborców. Perspektywa postkolonialna aplikowana do badań nad architekturą wydaje się dobrze oddawać niuanse polityczne i historyczne, angażując w analizy architektoniczne tło pozaartystyczne.

Pozostaje próba odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób historia stylu zakopiańskiego i sposobu zakopańskiego rezonuje w dzisiejszej architekturze pod Tatrami. Warto pokusić się o zidentyfikowanie postkolonialnych następstw architektonicznych. Obserwując współczesną chaotyczną i niespójną zabudowę miasta, można zaryzykować tezę o zupełnym braku tożsamości architektonicznej Zakopanego wynikającym ze zmiennych okoliczności geopolitycznych, a także wzrastającego zainteresowania ośrodkiem na przestrzeni ostatnich 150 lat. Po latach świetności zaborczych i narodowych regionalizmów w Zakopanem nastąpiła era modernizmu, stylu dworkowego i tzw. drugiego stylu zakopiańskiego, stanowiącego mutację koncepcji Witkiewicza⁷³. Lata powojenne w Zakopanem naznaczyła zabudowa w duchu socjalistycznym, pojawienie się pierwszych kilkupiętrowych bloków, osiedli, a także infrastruktury dostosowanej do turystyki masowej. Rok 1989 to nowy rozdział w historii architektury zakopiańskiej, jak i architektury polskiej. Doskonałe studia dotyczące stylu dworkowego⁷⁴, a także wzmiankowane w *Prześlonej rewolucji* Andrzeja Ledera poszukiwanie źródeł polskiej kultury w „powrocie do dworu”⁷⁵ to adekwatny punkt odniesienia także dla zjawisk pod Tatrami.

Współczesne realizacje architektoniczne w Zakopanem świadczą o wewnętrznym „rozbiciu” wyobrażeń o pochodzeniu zakopiańczyków, a zatem też o możliwości powrotu do określonej tradycji. Należy w tym kontekście zastanowić się nad tym, czym w istocie były „sposób zakopański” i styl zakopiański Witkiewicza dla formowania się tożsamości architektonicznej współczesnego Zakopanego. Pierwszy z pewnością stanowił odpowiedź na zapotrzebowanie na turystyczną infrastrukturę pod Tatrami; jego specyfika czyniła z Zakopanego podgórskie letnisko; głównym odbiorcą zatem stawał się turysta, przybysz, człowiek „nie-stąd” – przede wszystkim austriacki zaborca. Nadawało to sposobowi zakopańskiemu rys kosmopolityczny, wskazujący na określony charakter miasta aspirującego do roli europejskiego kurortu. Styl zakopiański miał stanowić przeciwwagę dla uniwersalizujących aspiracji sposobu zakopańskiego. Odwoływał się przy tym do regionalizmu⁷⁶, gloryfikując rolę Zakopanego jako „prapolskiej” osady, w której

zachowała się pamięć o twórczości artystycznej „pra-Polaków”. Witkiewicz, korzystając z doświadczenia i umiejętności tradycyjnych góralskich budarzy, wznosił ich rękoma budynki dostosowane nie do wymagań górali, lecz do potrzeb własnych i jemu podobnych napływowych piewców regionalizmu⁷⁷. Budynki pomyślane jako wygodne, przestrzenne i odpowiadające nowoczesnemu, miejskiemu stylowi życia były utrzymane w stylistyce ewokującej swojską góralszczyznę. Styl zakopiański zatem nie był stylem zakopiańczyków lub stylem dla zakopiańczyków, mieszkańców Zakopanego, ale nade wszystko konstruktem odpowiadającym Witkiewiczowi i środowisku, z którego pochodził. W tym miejscu należy podkreślić, że większość działaczy na rzecz stylu zakopiańskiego pochodziła z Warszawy, z tego miasta także do Zakopanego napływała największa liczba turystów. Trudno się dziwić, że Witkiewicz, konceptualizując propozycję stylu zakopiańskiego, kierował ją *de facto* do warszawskiego bywalca.

Obie koncepcje artystyczne zostały ufundowane na grząskim gruncie aspiracji i mitów tworzonych nie przez górali-mieszkańców, lecz przez obcych przybyszów – zaborców czy napływającą z Warszawy inteligencję. „Wymyślona” tożsamość współczesnych mieszkańców Zakopanego jest zatem rozdarta pomiędzy dwiema tradycjami opartymi na sprzecznych dążeniach. Co jest rzeczywiście rodzime czy autentyczne w danym regionie lub kulturze we współczesnym kontekście?⁷⁸ Obiekty, których projektanci często powołują się na inspiracje tradycyjną chatą góralską i twórczością Witkiewicza, dominują w architekturze pensjonatów i domów pod wynajem. Posługując się kategorią „wyobrażonego”⁷⁹, występującą często w narracjach postkolonialnych i analizach kultury na terenie środkowoeuropejskim, można uznać, że Zakopanem dla właścicieli tych budynków jest mała osada u podnóża gór przyciągająca folklorem i urokiem natury. Patrząc na mnożące się luksusowe neoeklektyczne bryły z tympanonami i portykiem przed wejściem, które w żaden sposób nie komponują się z krajobrazem, a poprzez zastosowanie płaskich dachów przeczą logice budowania w górskim klimacie, można odnieść z kolei wrażenie, że projekcja Zakopanego w tym przypadku dotyczy przeobrażenia miasta w ekskluzywny i kosmopolityczny kurort na poziomie ośrodków alpejskich. Wielokrotne kodowanie historyczne i zmiany stylistyczne wynikające z czynników historyczno-politycznych skutkują tym, że Zakopane jawi się jako miejsce rozdartej, niejednorodnej tożsamości – tożsamości górali symbolicznie fundujących regionalizujące chaty i osiadłych ceprów realizujących plan budowania europejskiego kurortu. „Mentalność tubylcza”⁸⁰ – brak akceptacji dla pewnego rodzaju swojskiego komponentu kultury i próba kompensacji tej wiejskiej naleciałości poprzez dążenie do kuriozalnej wizji wielkomiejskości – wydaje się być głównym postkolonialnym następstwem wyraźnie widocznym w analizie tkanki architektonicznej na jej tle historycznym. Kompensacja z kolei jest spotęgowana poprzez wspomniane neokolonialne formy podporządkowania, o których pisała Ewa Domańska⁸¹ – zwłaszcza zmiany stosunków własności⁸² skutkujące drapieżnym kapitalizmem lat

dziewięćdziesiątych XX wieku, który pod Tatrami intensyfikuje się z roku na rok i dokonuje potężnych spustoszeń w krajobrazowej i architektonicznej tkance miasta⁸³. Pogoń za „nowoczesnością”, próba stworzenia z niewielkiego miasta potężnego ośrodka turystycznego, utrzymującego się z wczasowiczów z całej Polski, oraz obszernie analizowane przez Ewę Klekot krytyczne rozerwanie tożsamościowe górali⁸⁴ i ceprów odbija się w architekturze makabrycznych realizacji przy Równi Krupowej, „swojskich” chat przygotowanych na przyjęcie setek gości, nieudanych brył o charakterze eklektycznym.

Zaprezentowana analiza architektury w duchu postkolonialnym zwraca uwagę na istotne kwestie możliwe do rozpatrzenia przy użyciu tego narzędzia metodologicznego. Teoria postkolonialna pozwala zasygnalizować niezwykle istotne problemy, które rezonują współcześnie. Pytanie dotyczące tożsamości jest kluczowym nie tylko w badaniach nad kondycją współczesnych społeczeństw czy ich kulturą, ale także w badaniach nad architekturą. Postkolonializm otwiera dyskurs w historii architektury dotyczący chociażby tego, co jest tradycją architektoniczną na terenie Europy Środkowo-Wschodniej. Jaka jest tożsamość artystyczna tych obszarów? W jakim stopniu narodowy charakter uwidacznia się w architekturze? Co składa się na ten charakter? Te pytania są o tyle istotne, że często ujawniają to, iż odwołanie się do architektury historycznej, do której chciano powracać po 1989 roku, jest niezwykle trudne. W sytuacji, w której tradycja, wyzuta z imperialnych naleciałości, jest w dalszym ciągu niedostępna czy niejasna, często znalezienie tego, co „swojskie”, „nasze”, „nie-ichniejsze” prowadzi do bezzasadnych gloryfikacji i mitologizacji.

Bibliografia

Ames-Lewis, Francis, Piotr Paszkiewicz (red.). *Art and Politics*, Instytut Sztuki PAN, Warszawa 1999.

Adamska, Katarzyna. *Jerzy Warchałowski i debata o stylu*. „Rocznik Historii Sztuki” 2016, t. 41, s. 187–196.

Åman, Anders. *Architecture and Ideology in Eastern Europe during the Stalin Era. An Aspect of Cold War*. MIT Press, Cambridge, Mass., London 1992.

Bal, Mieke. *Wędrujące pojęcia w naukach humanistycznych. Krótki przewodnik*, przeł. Maria Bucholc. Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2012.

Beinorius, Audrius. *Orientalizm i dyskurs postkolonialny: kilka problemów metodologicznych*, 2007. <http://www.staff.amu.edu.pl/~comparis/attachments/article/259/Beinorius.pdf> (dostęp 12.08.2015).

Bhaba, Homi K. *Miejsca kultury*, przeł. Tomasz Dobrogoszcz. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010.

Brix, Emil. *Struktura dialogu artystycznego pomiędzy Wiedniem a innymi ośrodkami miejskimi w monarchii habsburskiej około roku 1900*. W: *Sztuka około 1900 w Europie Środkowej – centra i prowincje artystyczne. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 20–24 października 1994*, red. Piotr Krakowski, Jacek Purchla. Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 1997.

Brix, Emil. *Z powrotem w Europie Środkowej. Eseje i szkice*, przeł. Anna Śliwa. Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2012.

Brensztejn, Michał. *Styl polski. (W obronie „Zakopiańszczyzny” jako stylu „polskiego”)*. „Ateneum” 1903, z. 6, s. 104.

Brzostek, Błażej. *Paryże innej Europy. Warszawa i Bukareszt, XIX i XX wiek*. W.A.B., Warszawa 2015.

Brzega, Wojciech. *Żywot górala pocziwego*. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1969.

Chwaściński, Bolesław. *Z dziejów taternictwa. O górach i ludziach*. Sport i Turystyka, Warszawa 1978.

Crowley, David. *National Style and Nation-state. Design in Poland from the Vernacular Revival to the International Style*. Manchester University Press, Manchester–New York 1992.

Crowley, David. *Polska odnaleziona w Tatrach – regionalne, narodowe i międzynarodowe cechy stylu zakopiańskiego*. W: *Sztuka około 1900 w Europie Środkowej – centra i prowincje artystyczne. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 20-24 października 1994*, red. Piotr Krakowski, Jacek Purchla. Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 1997.

Crowley, David. *Styl zakopiański – styl narodowy*. „Autoportret” 2010, nr 3, s. 32–40.

Dabert, Dobrochna. *Kwestie kobiece w czeskiej i słowackiej refleksji filmowej po roku 1989*. „Porównania” 2009, nr 6, s. 179–196.

Domańska, Ewa. *Badania postkolonialne*. W: Leela Gandhi, *Teoria postkolonialna: wprowadzenie krytyczne*, przeł. Jacek Serwański. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2008.

Domańska, Ewa. *Studia postkolonialne w Polsce*. W: Leela Gandhi, *Teoria postkolonialna: wprowadzenie krytyczne*, przeł. Jacek Serwański. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2008.

Ekielski, Władysław. *Przemysł artystyczny galicyjski na wystawie paryskiej w roku MCM*. „Architekt” 1900, nr 1, s. 11.

Ekielski, Władysław. *Na motywach ludowych*. „Architekt” 1901, nr 4/5.

Ekielski, Władysław. *Spór o zakopiańszczyznę i styl zakopiański*. „Architekt” 1902, nr 6/7.

Geisler, Robert (red.). *Postkolonializm i postsocjalizm we współczesnej Polsce*. Agencja Managerska Vip for You, Dobrzeń Wielki 2013.

Hatherley, Owen. *Landscapes of Communism. A History through Buildings*. Allen Lane, London 2015.

Heidegger, Martin. *Budować, mieszkać, myśleć. Eseje wybrane*, wyb. i oprac. Krzysztof Michalski, przeł. Krzysztof Michalski i in. Czytelnik, Warszawa 1977.

Jabłońska, Teresa. *Stanisława Witkiewicza styl zakopiański*. Bosz, Olszanica 2008.

Jabłońska, Teresa, Zbigniew Moździerz. *„Koliba” – pierwszy dom w stylu zakopiańskim*. Muzeum Tatrzańskie, Zakopane 1994.

Klein, Dieter. *Vernacular Architecture in the Alpine Areas and Its Influence on Bavarian Architecture*. W: *Vernacular Art in Central Europe. International Conference, 1–5 October 1997*, red. Jacek Purchla. Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2001.

Klekot, Ewa. *Ludowość górala. O pożytkach z folkloryzacji i samofolkloryzacji*. W: *Konferencja tatrzańska. Wokół Zakopanego i sztuki Władysława Hasióra*. Muzeum Tatrzańskie, Zakopane 2015.

Kodym-Kozaczko, Grażyna. *Rozwój Poznania w planowaniu urbanistycznym w latach 1900–1990*. W: *Architektura i urbanistyka Poznania w XX wieku*, red. Teresa Jakimowicz. Wydawnictwo Miejskie, Poznań 2005.

Kolbuszewski, Jacek. *Odkrycie Tatr. Turystyka, nauka, literatura i sztuka*. W: *Tatry. Czas odkrywców*, red. Teresa Jabłońska, Anna Liscar. Muzeum Tatrzańskie, Zakopane 2009.

Komparatystyka i studia postkolonialne II. „Porównania” 2009, nr 6.

Konkurs Stulecia. Nasza twórczość naukowa, literacka i artystyczna w XIX w. „Kurier Warszawski” 1901, nr 1, s. 1.

- Konstantynów, Dariusz, Robert Pasieczny, Piotr Paszkiewicz (red.). *Nacjonalizm w sztuce i historii sztuki 1789–1950*. Instytut Sztuki PAN, Warszawa 1998.
- Konstantynów, Dariusz, Robert Pasieczny, Piotr Paszkiewicz (red.). *Sztuka i władza*. Instytut Sztuki PAN, Warszawa 2001.
- Korvenmaa, Pekka. *Między centrum a prowincją. Zalety peryferii*. W: *Sztuka około 1900 w Europie Środkowej – centra i prowincje artystyczne. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 20–24 października 1994*, red. Piotr Krakowski, Jacek Purchla. Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 1997.
- Krakowski, Piotr, Jacek Purchla (red.). *Sztuka około 1900 w Europie Środkowej – centra i prowincje artystyczne. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 20–24 października 1994*. Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 1997.
- Kroh, Antoni. *Dušan Jurkovič a Stanisław Witkiewicz*. W: *Regionalizm – Regiony – Podhale. Materiały z sesji naukowej, Zakopane 4–6 grudnia 1993*, red. Jerzy M. Roszkowski. Muzeum Tatrzańskie, Zakopane 1995.
- Krupa, Maciej, Piotr Mazik, Kuba Szpilka. *Nieobecne miasto. Przewodnik po nieznanym Zakopanem*. Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2016.
- Kulig, Marzena. *Architektura tatrzańskich schronisk górskich Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w dwudziestoleciu międzywojennym*. Neriton, Warszawa 2003.
- Kurhauz w Połędzie*. „Tygodnik Ilustrowany” 1902, nr 14, s. 279.
- Leder, Andrzej. *Prześlona rewolucja. Ćwiczenie z logiki historycznej*. Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2014.
- Leśniakowska, Marta. *„Polski dwór” – wzorce architektoniczne, mit, symbol*. Instytut Sztuki PAN, Warszawa 1992.
- Leśniakowska, Marta. *Warszawa jako ośrodek architektury około roku 1900*. W: *Sztuka około 1900 w Europie Środkowej – centra i prowincje artystyczne. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 20–24 października 1994*, red. Piotr Krakowski, Jacek Purchla. Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 1997.
- Leśniakowska, Marta. *Architekt Jan Koszczyc Witkiewicz i budowanie w jego czasach*. Instytut Sztuki PAN, Warszawa 1998.

Lisiak, Agata. *(Post)kolonialne miasta Europy Środkowej*. „Porównania” 2009, nr 6, s. 137–148.

Lootsma, Bart. *The Tyrolean House: Invented Tradition or Simulacrum?*. „Volume” 2014, nr 41, s. 118–125.

Majda, Jan. *Góralczyzna i Tatry w twórczości Stanisława Witkiewicza*. Universitas, Kraków 1998.

Majda, Jan. *Młodopolskie Tatry literackie*. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1989.

Makabryła 2016 – który budynek zdobędzie antynagrodę? [Głosowanie]. <http://www.bryla.pl/bryla/56,85301,21463834,makabryla-2016-ktory-budynek-zdobedzie-antynagrode-glosowanie.html> (dostęp 20.09.2019).

McLaren, Brian L. *Kolonizacja przez turystykę*, przeł. Anna Mirosławska-Olszewska. „Autoportret” 2009, nr 4 (29), s. 8–11.

Mitchell, Timothy. *Egipt na wystawie świata*, przeł. Ewa Klekot. PIW, Warszawa 2001.

Moździerz, Zbigniew. *Styl zakopiański w architekturze*. W: *Regionalizm – Regiony – Podhale. Materiały z sesji naukowej, Zakopane 4–6 grudnia 1993*, red. Jerzy M. Roszkowski. Muzeum Tatrzańskie, Zakopane 1995.

Nowicka, Magdalena. *Przestrzeń zniewolona – duch wyzwolony*. „Autoportret” 2009, nr 4 (29), s. 4–7.

Omilanowska, Małgorzata. *Architektura uzdrowiskowa Połągi w latach 1870–1914*. „Porta Aurea” 2009, nr 7/8, s. 346–365.

Omilanowska, Małgorzata. *Nacjonalizm a style narodowe w architekturze europejskiej XIX i początku XX wieku*. W: *Nacjonalizm w sztuce i historii sztuki 1789–1950*, red. Dariusz Konstantynów, Robert Pasieczny, Piotr Paszkiewicz. Instytut Sztuki PAN, Warszawa 1998.

Omilanowska, Małgorzata. *Nadbałtyckie Zakopane. Połąga w czasach Tyszkiewiczów*. Instytut Sztuki PAN, Warszawa 2011.

Pałat, Zenon. *Architektura a polityka. Gloryfikacja Prus i niemieckiej misji cywilizacyjnej w Poznaniu na początku XX wieku*. Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 2011.

Piasecki, Zdzisław. *Stanisław Witkiewicz w kręgu ludzi i spraw sobie bliskich. Szkice nie tylko biograficzne*. Uniwersytet Opolski, Opole 1999.

- Prokop, Ursula. *O różnorodności jednoczesności. Spojrzenie na architekturę Wiednia około roku 1900*. W: *Otto Wagner. Wiedeń – architektura ok. 1900*, red. Jadwiga Grell. Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2000.
- Prokopovytch, Markian. *Habsburg Lemberg: Architecture, Public Space, and Politics in the Galician Capital 1772–1914*. Purdue University Press, West Lafayette 2009.
- Prokopovytch, Markian, *Urban History*. „Volume” 2013,, nr 40, s. 28–31.
- Purchla, Jacek (red.). *Vernacular Art in Central Europe. International Conference, 1–5 October 1997*. Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2001.
- Radzikowski, Walery Eljasz. *Styl zakopiański*. Lwów 1901.
- Rychłowska-Kozłowska, Anna. *Marywil*. PWN, Warszawa 1975.
- Said, Edward. *Orientalizm*, przeł. Monika Wyrwas-Wiśniewska. Zysk - S-ka, Poznań 2005.
- Scheibner, Tamás. *Okres postkolonialny czy postkolonialna Europa Wschodnia i Środkowa*, przeł. Ágnes Czövek. „Porównania” 2009, nr 6, s. 65–74.
- Schmid, Ulrich (red.). *Estetyka dyskursu nacjonalistycznego w Polsce 1926–1939*, przeł. Patrycja Pieńkowska-Wiederkehr. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2014.
- Schorske, Carl. *Fin-de-Siècle Vienna: Politics and Culture*. CUP Archive, New York 1981.
- Skórczewski, Dariusz. *Polska skolonizowana, Polska zorientalizowana. Teoria postkolonialna wobec „innej Europy”*. „Porównania” 2009, nr 6, s. 95–106.
- Skórczewski, Dariusz. *Teoria – literatura – dyskurs. Pejzaż postkolonialny*. Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.
- Snochowska-Gonzalez, Claudia. *Czy jesteśmy postkolonialni? O pewnym wrogiem przejęciu*. W: *PL: Tożsamość wyobrażona*, red. Joanna Tokarska-Bakir. Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2013.
- Sowa, Jan. *Ciesz się, późny wnuku!: kolonializm, globalizacja i demokracja radykalna*. Korporacja Ha!art, Kraków 2008.
- Sowa, Jan. *Fantomowe ciało króla: peryferyjne zmagania z nowoczesną formą*. Universitas, Kraków 2011.

- Spiró, György. *Dwie mentalności Europy Środkowo-Wschodniej z punktu widzenia państwowości*, przeł. Weronika Kasprzak. „Porównania” 2009, nr 6, s. 271–286.
- Szczerski, Andrzej. *Modernistyczne Zakopane. W: Modernizmy. Architektura nowoczesności w II Rzeczypospolitej. T. 1. Kraków i województwo krakowskie*, red. Andrzej Szczerski. DodoEditor, Kraków 2013.
- Szczerski, Andrzej. *Styl narodowy – Zakopane, Litwa i esperanto. W: Cztery nowoczesności. Teksty o sztuce i architekturze polskiej XX wieku*. DodoEditor, Kraków 2015.
- Szporluk, Roman. *Imperium, komunizm, narody. Wybór esejów*, wstęp i red. Andrzej Nowak, przeł. Szymon Czarnik, Andrzej Nowak. Arcana, Kraków 2003.
- Thompson, Ewa M. *Trubadurzy Imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*, przeł. Anna Sierszulska. Universitas, Kraków 1999.
- Thompson, Ewa M. *Postkolonialne refleksje. Na marginesie pracy zbiorowej „From Sovietology to Postcoloniality: Poland and Ukraine from a postcolonial perspective” pod redakcją Janusza Korka*. „Porównania” 2008, nr 5, s. 1–13.
- Thompson, Ewa M. „Popioły” Stefana Żeromskiego jako narracja postkolonialna, 2013, <http://www.postcolonial-europe.eu/pl/essays/143-stefaneromskis-ashes-as-a-postcolonial-narrative.html> (dostęp 20.09.2019).
- Tondos, Barbara. *Styl zakopiański*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2004.
- Towarzystwa techniczne” – relacja z odczytu A. Porczyńskiego pt. „Styl zakopański i motywy swojskie w budownictwie i sztuce stosowanej”*. „Przegląd Techniczny” 1901, nr 22, s. 6.
- Witkiewicz, Stanisław. *Styl zakopański*. „Kurier Warszawski” 1891, nr 241–242, 255–256, 276–279.
- Witkiewicz, Stanisław. *Listy o „stylu zakopiańskim” 1892–1912. Wokół Stanisława Witkiewicza*, wstęp, komentarze, oprac. Michał Jagiełło. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1979.
- Witkiewicz, Stanisław. *Wybór pism estetycznych*. wprowadzenie, wybór i oprac. Józef Tarnowski. Universitas, Kraków 2009.
- Wolff, Larry. *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford University Press, Stanford 1994.

Woźniakowski, Jacek. *Góry niewzruszone*. Znak, Kraków 1995.

Young, Robert J. C. *Postkolonializm. Wprowadzenie*, przeł. Marek Król. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.

Zbierski-Salameh, Sławomira. *From Conjoint to Exclusive Ownership: Rethinking Property in the Post-Socialist „Unfinished Transformation”*. W: *Postkolonializm i postsocjalizm we współczesnej Polsce*, red. Robert Geisler. Wydawnictwo Agencji Managerskiej Vip for You, Dobrzeń Wielki 2013.

Zborowski, Juliusz. *Styl zakopiański, szkic referatu wygłoszonego w lipcu 1939 r. w Zakopanem podczas kursu poświęconego zagadnieniom sztuki ludowej zorganizowanego przez Ministerstwo WRiOP*. „Rocznik Podhalański” 1992, t. 5 (red. Stanisław Papierz), s. 33–52.

Żukowski, Tomasz. *Tożsamość w świecie praktyk społecznych. Kilka słów o Zarudziu, Nocy czerwcowej i Heydenreichu Jarosława Iwaszkiewicza*. W: *PL: Tożsamość wyobrażona*, red. Joanna Tokarska-Bakir. Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2013.

1. Zob. David Crowley, *National Style and Nation-state. Design in Poland from the Vernacular Revival to the International Style*, Manchester University Press, Manchester–New York 1992; idem, *Styl zakopiański – styl narodowy*, „Autoportret” 2010, nr 3, s. 32–40; Jan Majda, *Góraliszczyzna i Tatry w twórczości Stanisława Witkiewicza*, Universitas, Kraków 1998; idem, *Młodopolskie Tatry literackie*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1989; Barbara Tondos, *Styl zakopiański*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2004; Andrzej Szczerski, *Styl narodowy – Zakopane, Litwa i esperanto*, w: *Cztery nowoczesności. Teksty o sztuce i architekturze polskiej XX wieku*, DodoEditor, Kraków 2015, s. 19–40. ↵
2. Zob. Zbigniew Moździerz, *Styl zakopiański w architekturze*, w: *Regionalizm – Regiony – Podhale. Materiały z sesji naukowej Zakopane 4–6 grudnia 1993*, red. Jerzy M. Roszkowski, Muzeum Tatrzańskie, Zakopane 1995, s. 23–52; Antoni Kroh, *Dušan Jurkovič a Stanisław Witkiewicz*, w: *ibidem*, s. 53–62. ↵
3. W tym kontekście warto przywołać postać polskiego archeologa, etnologa i historyka Michała Brensztejna. Ten wybitny polski humanista zajmował się badaniem Żmudzi. W ciągu kilku lat zgromadził kolekcję obiektów rzemiosła artystycznego pochodzących z Zakopanego i terenów żmudzkich, które zaprezentował na wystawie *Polskiej sztuki stosowanej* w Zachęcie w 1902 roku. Rok później w czasopiśmie „Ateneum” opublikował artykuł *Styl polski. (W obronie „Zakopiańszczyzny” jako stylu „polskiego”)* i zaprezentował w nim umocowaną archeologicznie i etnologicznie teorię dotyczącą stylu narodowego, który przetrwał do XX wieku w Tatrach. Opierając się na obserwacjach ornamentyki i poszukiwaniu analogii, Brensztejn stwierdził: „Trudno będzie wytłumaczyć sobie przyczynę, która potrafiła

spokrewnić myśl zdobniczą w umyśle górala i żmudzina, jeżeli nie przyjmiemy za zasadę, że ten ornament był przedtem już »polski« i przez Polaków zanieiony później razem z chrześcijaństwem do Kiejstutowego księstwa, albo, jak przypuszcza Stanisław Witkiewicz (w liście prywatnym do piszącego te słowa), iż zarówno jak Polacy tak i Litwini swe pierwociny artystyczne czerpali z jednego wspólnego im źródła”; Michał Brensztejn, *Styl polski. (W obronie „Zakopiańszczyzny” jako stylu „polskiego”)*, „Ateneum” 1903, z. 6, s. 104. Źródłem, o którym pisze Brensztejn, miałby być styl prapolski, który Polacy powoli zanieśli od momentu, gdy zaczęto odchodzić od budownictwa drewnianego na rzecz murowanego. ↵

4. Tymi, którzy „odkryli” Zakopane, byli przede wszystkim warszawscy absolwenci Szkoły Głównej, a zwłaszcza lekarze – Tytus Chałubiński, Ignacy Baranowski, Karol Benni, Marian Hawranek. Zgodnie z ówczesnym stanem wiedzy wierzyli oni, że swoich pacjentów gruźlików mogą najskuteczniej leczyć w górskim klimacie. Gruźlikiem był także sam Witkiewicz, który udawał się do Zakopanego na pobyty zdrowotne; zob. Maciej Krupa, Piotr Mazik, Kuba Szpilka, *Nieobecne miasto. Przewodnik po nieznanym Zakopanem*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2016, s. 60–102. ↵
5. Magdalena Nowicka, *Przestrzeń zniewolona – duch wyzwolony*, „Autoportret” 2009, nr 4 (29), s. 6. ↵
6. Zob. Carl Schorske, *Fin-de-Siècle Vienna: Politics and Culture*, CUP Archive, New York 1981; Andres Åman, *Architecture and Ideology in Eastern Europe during the Stalin Era. An Aspect of Cold War*, MIT Press, Cambridge, Mass., London 1992; *Nacjonalizm w sztuce i historii sztuki 1789–1950*, red. Dariusz Konstantynów, Robert Pasieczny, Piotr Paszkiewicz, Instytut Sztuki PAN, Warszawa 1998; *Art and Politics*, red. Francis Ames-Lewis, Piotr Paszkiewicz, Instytut Sztuki PAN, Warszawa 1999; *Sztuka i władza*, red. Dariusz Konstantynów, Robert Pasieczny, Piotr Paszkiewicz, Instytut Sztuki PAN, Warszawa 2001; Zenon Pałat, *Architektura a polityka. Gloryfikacja Prus i niemieckiej misji cywilizacyjnej w Poznaniu na początku XX wieku*, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 2011; *Estetyka dyskursu nacjonalistycznego w Polsce 1926–1939*, red. Ulrich Schmid, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2014. ↵
7. Można tu wymienić m. in.: Audrius Beinorius, *Orientalizm i dyskurs postkolonialny: kilka problemów metodologicznych*, 2007, <http://www.staff.amu.edu.pl/~comparis/attachments/article/259/Beinorius.pdf> (dostęp 12.08.2015); Błażej Brzostek, *Paryż Innej Europy. Warszawa i Bukareszt, XIX i XX wiek*, W.A.B., Warszawa 2015; Dobrochna Dabert, *Kwestie kobiece w czeskiej i słowackiej refleksji filmowej po roku 1989*, „Porównania” 2009, nr 6, s. 179–196; Owen Hatherley, *Landscapes of Communism. A History through Buildings*, Allen Lane, London 2015; Agata Lisiak,

(Post)kolonialne miasta Europy Środkowej, „Porównania” 2009, nr 6, s. 137–148; Markian Prokopovych, *Habsburg Lemberg: Architecture, Public Space, and Politics in the Galician Capital 1772–1914*, Purdue University Press, West Lafayette 2009; idem, *Urban History*, „Volume” 2013, nr 40, s. 28–31; Tamás Scheibner, *Okres postkolonialny czy postkolonialna Europa Wschodnia i Środkowa*, przeł. Ágnes Czövek, „Porównania” 2009, nr 6, s. 65–74; Dariusz Skórczewski, *Polska skolonizowana, Polska zorientalizowana. Teoria postkolonialna wobec „innej Europy”*, „Porównania” 2009, nr 6, s. 95–106; idem, *Teoria – literatura – dyskurs. Pejzaż postkolonialny*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013; Claudia Snochowska-Gonzalez, *Czy jesteśmy postkolonialni? O pewnym wrogiem przejęciu*, w: *PL: Tożsamość wyobrażona*, red. Joanna Tokarska-Bakir, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2013, s. 256–277; Jan Sowa, *Ciesz się, późny wnuku!: kolonializm, globalizacja i demokracja radykalna*, Korporacja Ha!art, Kraków 2008; idem, *Fantomowe ciało króla: peryferyjne zmagania z nowoczesną formą*, Universitas, Kraków 2011; György Spiró, *Dwie mentalności Europy Środkowo-Wschodniej z punktu widzenia państwowości*, przeł. Weronika Kasprzak, „Porównania” 2009, nr 6, s. 271–286; Roman Szporluk, *Imperium, komunizm, narody: wybór esejów*, wstęp i red. Andrzej Nowak, przeł. Szymon Czarnik, Andrzej Nowak, Arcana, Kraków 2003; Ewa M. Thompson, *Trubadurzy Imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*, przeł. Anna Sierszulska, Universitas, Kraków 1999, eadem, *Postkolonialne refleksje. Na marginesie pracy zbiorowej „From Sovietology to Postcoloniality: Poland and Ukraine from a postcolonial perspective” pod redakcją Janusza Korka*, „Porównania” 2008, nr 5, s. 1–13; eadem, „Popioły” Stefana Żeromskiego jako narracja postkolonialna, 2013, <http://www.postcolonial-europe.eu/pl/essays/143-stefaneromskis-ashes-as-a-postcolonial-narrative.html> (dostęp 20.09.2019); Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford University Press, Stanford 1994; Tomasz Żukowski, *Tożsamość w świecie praktyk społecznych. Kilka słów o Zarudziu, Nocy czerwcowej i Heydenreichu Jarosława Iwaszkiewicza*, w: *PL: Tożsamość wyobrażona*, op. cit., s. 228–255. Dalsze odniesienia bibliograficzne w: *Komparatystyka i studia postkolonialne. 2.*, „Porównania” 2009, nr 6, red. Bogdan Bakula; *Postkolonializm i postsocjalizm we współczesnej Polsce*, red. Robert Geisler, Agencja Managerska Vip for You, Dobrzeń Wielki 2013. Zestawienia bibliografii studiów postkolonialnych w Polsce dokonała w 2008 roku Ewa Domańska; zob. eadem, *Studia postkolonialne w Polsce*, w: Leela Gandhi, *Teoria postkolonialna: wprowadzenie krytyczne*, przeł. Jacek Serwański, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2008, s. 16–179. ↵

8. Ewa Domańska, *Badania postkolonialne*, w: Leela Gandhi, op. cit., s. , s. 157–165. ↵

9. Odnoszę się tutaj do koncepcji wędrujących pojęć holenderskiej teoretyczki i historyczki sztuki Mieke Bal. Koncepcja ta skłania do refleksji nad kondycją współczesnej humanistyki,

- zwłaszcza nad istotą badań interdyscyplinarnych, w których, zdaniem Bal, leży przyszłość dyscypliny. Bal zwraca uwagę na to, że: „[...] interdyscyplinarność w humanistyce – nieodzowna, podniecająca, poważna – musi poszukiwać swoich podstaw heurystycznych i metodologicznych nie w metodach, lecz w pojęciach”; *Wędrujące pojęcia w naukach humanistycznych. Krótki przewodnik*, przeł. Maria Bucholc, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2012, s. 27. Pojęcie, zdaniem Bal, powinno być projektujące, normatywne, niestabilne, niosące za sobą skutki, ale także związane z pewną tradycją. Wyraźne, jasne i zdefiniowane pojęcie służy jako pomoc w rozumieniu, interpretacji, kontroli nad wyobraźnią. Badania i studia postkolonialne zostały uznane przez Bal za „pojęcie-jako-metodę”; zob. ibidem, s. 317. ↵
10. Claudia Snochowska-Gonzalez, op. cit., s. 258–259. ↵
 11. Ibidem. ↵
 12. Zob. Ewa M. Thompson, *Trubadurzy Imperium...*, op. cit.; eadem, *Postkolonialne refleksje...*, op. cit., s. 13; cyt. za: Claudia Snochowska-Gonzalez, op. cit., s. 262–263. ↵
 13. Błażej Brzostek, op. cit. ↵
 14. Markian Prokopovytch, *Habsburg Lemberg...*, op. cit.; idem, *Urban History*, op. cit. ↵
 15. Owen Hatherley, op. cit. ↵
 16. Martin Heidegger, *Budować, mieszkać, myśleć. Eseje wybrane*, wyb. i oprac. Krzysztof Michalski, przeł. Krzysztof Michalski i in., Czytelnik, Warszawa 1977, s. 327. ↵
 17. Błażej Brzostek, op. cit. ↵
 18. Ibidem, s. 25. ↵
 19. Anna Rychłowska-Kozłowska, *Marywil*, PWN, Warszawa 1975. ↵
 20. Zenon Pałat, op. cit., s. 103–139. ↵
 21. Ibidem; Grażyna Kodym-Kozaczko, *Rozwój Poznania w planowaniu urbanistycznym w latach 1900–1990*, w: *Architektura i urbanistyka Poznania w XX wieku*, red. Teresa Jakimowicz, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 2005, s. 24–30. ↵
 22. Carl Schorske, op. cit.; *Sztuka około 1900 w Europie Środkowej – centra i prowincje artystyczne. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 20–24 października 1994*, red. Piotr Krakowski, Jacek Purchla, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 1997; zob. Markian Prokopovytch, *Urban History*, op. cit. ↵
 23. Markian Prokopovytch, *Habsburg Lemberg*, op. cit. ↵
 24. Emil Brix, *Z powrotem w Europie Środkowej. Eseje i szkice*, przeł. Anna Śliwa, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2012, s. 19. ↵
 25. Zob. *Sztuka około 1900 w Europie Środkowej...*, op. cit.; *Vernacular Art in Central Europe. International Conference, 1–5 October 1997*, red. Jacek Purchla, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2001. ↵

26. Zob. ibidem; Urszula Prokop, *O różnorodności jednoczesności. Spojrzenie na architekturę Wiednia około roku 1900*, w: *Otto Wagner. Wiedeń – architektura ok. 1900*, red. Jadwiga Grell, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2000, s. 11–38; Carl Schorske, op. cit., s. 24–115. ↵
27. Zob. Emil Brix, *Struktura dialogu artystycznego pomiędzy Wiedniem a innymi ośrodkami miejskimi w monarchii habsburskiej około roku 1900*, w: *Sztuka około 1900 w Europie Środkowej...*, op. cit., s. 11–15; Pekka Korvenmaa, *Między centrum a prowincją. Zalety peryferii*, w: *Sztuka około 1900 w Europie Środkowej...*, op. cit., s. 159–166; Markian Prokopovych, *Habsburg Lemberg...*, op. cit., s. 3; idem, *Urban History*, op. cit. ↵
28. Emil Brix, *Z powrotem w Europie Środkowej...*, op. cit., s. 20. ↵
29. Ibidem, s. 52. ↵
30. Zob. Agata Lisiak, op. cit. ↵
31. Tomasz Żukowski, op. cit., s. 232. ↵
32. Zob. Jacek Woźniakowski, *Góry niewzruszone*, Znak, Kraków 1995; Jacek Kolbuszewski, *Odkrycie Tatr. Turystyka, nauka, literatura i sztuka*, w: *Tatry. Czas odkrywców*, red. Teresa Jabłońska, Anna Liscar, Muzeum Tatrzańskie, Zakopane 2009, s. 15–54. ↵
33. Bolesław Chwaściński, *Z dziejów taternictwa. O górach i ludziach*, Sport i Turystyka, Warszawa 1978, s. 18. ↵
34. David Crowley, *Polska odnaleziona w Tatrach – regionalne, narodowe i międzynarodowe cechy stylu zakopiańskiego*, w: *Sztuka około 1900 w Europie Środkowej...*, op. cit., s. 200. ↵
35. Jan Majda, *Góralczyzna i Tatry w twórczości Stanisława Witkiewicza*, Universitas, Kraków 1998, s. 40. ↵
36. Bolesław Chwaściński, op. cit., s. 48. ↵
37. Zob. *Vernacular Art in Central Europe...*, op. cit. ↵
38. Dieter Klein, *Vernacular Architecture in the Alpine Areas and Its Influence on Bavarian Architecture*, w: *Vernacular Art in Central Europe...*, op. cit., s. 71–88; Bart Lootsma, *The Tyrolean House: Invented Tradition or Simulacrum?*, „Volume” 2014, nr 41, s. 118–125. ↵
39. Marta Leśniakowska, *Architekt Jan Koszczyc Witkiewicz i budowanie w jego czasach*, Instytut Sztuki PAN, Warszawa 1998, s. 17. ↵
40. Walery Eljasz Radzikowski, *Styl zakopiański*, Lwów 1901, s. 17. ↵
41. Ibidem. ↵
42. Ibidem. ↵
43. Teresa Jabłońska, *Stanisława Witkiewicza styl zakopiański*, Bosz, Olszanica 2008, s. 22. ↵
44. Juliusz Zborowski, *Styl zakopiański, szkic referatu wygłoszonego w lipcu 1939 r. w Zakopanem podczas kursu poświęconego zagadnieniom sztuki ludowej zorganizowanego przez Ministerstwo WRO, „Rocznik Podhalański” 1992, t. 5 (red. Stanisław Papier), s. 38.*

↵

45. Ibidem. ↵
46. Ibidem. ↵
47. Ibidem, s. 40. ↵
48. Stanisław Witkiewicz *Styl zakopański*, „Kurier Warszawski” 1891, nr 241–242, 255–256, 276–279. ↵
49. Stanisław Witkiewicz, *Styl zakopański*, „Kurier Warszawski” 1891, nr 256, , s. 1–3. ↵
50. Michał Jagiełło, *Wstęp*, w: Stanisław Witkiewicz, *Listy o „stylu zakopiańskim” 1892–1912. Wokół Stanisława Witkiewicza*, wstęp, komentarze, oprac. Michał Jagiełło, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1979, s. 7. ↵
51. Zob. Teresa Jabłońska, Zbigniew Moździerz, *„Koliba” – pierwszy dom w stylu zakopiańskim*, Muzeum Tatrzańskie, Zakopane 1994. ↵
52. Zdzisław Piasecki, *Stanisław Witkiewicz w kręgu ludzi i spraw sobie bliskich. Szkice nie tylko biograficzne*, Uniwersytet Opolski, Opole 1999, s. 204–225. ↵
53. Marta Leśniakowska, *Architekt Jan Koszczyk Witkiewicz...*, op. cit., s. 19. ↵
54. Jan Majda, *Góralczyzna i Tatry...*, op. cit. s. 89. ↵
55. Stanisław Witkiewicz, *Listy o „stylu zakopiańskim”...*, op. cit. ↵
56. Jan Majda, *Góralczyzna i Tatry...*, op. cit., s. 91. ↵
57. *„Towarzystwa techniczne” – relacja z odczytu A. Porczyńskiego pt. „Styl zakopański i motywy swojskie w budownictwie i sztuce stosowanej”*, „Przegląd Techniczny” 1901, nr 22, s. 6. ↵
58. Wojciech Brzega, *Żywoć górala poczciwego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1969, s. 59. ↵
59. Marta Leśniakowska, *Warszawa jako ośrodek architektury około roku 1900*, w: *Sztuka około 1900 w Europie Środkowej...*, op. cit., s. 99. ↵
60. Wyczerpująco na temat roli Ekielskiego w debacie o „stylu” zob. Katarzyna Adamska, *Jerzy Warchałowski i debata o stylu*, „Rocznik Historii Sztuki” 2016, t. 41, s. 188–191. ↵
61. Jest to o tyle zaskakujące, że w 1901 roku Witkiewicz został zaliczony do grupy dwunastu najważniejszych polskich architektów w plebiscycie *Konkurs stulecia. Nasza twórczość naukowa, literacka i artystyczna w XIX wieku* zorganizowanym przez „Kurier Warszawski”; zob. *Konkurs Stulecia. Nasza twórczość naukowa, literacka i artystyczna w XIX w.*, „Kurier Warszawski” 1901, nr 1, s. 1. ↵
62. Władysław Ekielski, *Spór o zakopiańszczyznę i styl zakopański*, „Architekt” 1902, nr 6/7. ↵
63. Stanisław Witkiewicz, *Wybór pism estetycznych*, wprowadzenie, wybór i oprac. Józef Tarnowski, Universitas, Kraków 2009, s. 322. ↵
64. Władysław Ekielski, *Na motywach ludowych*, „Architekt” 1901, nr 4/5; idem, *Spór o zakopiańszczyznę...*, op. cit. ↵
65. Stanisław Witkiewicz, *Wybór pism estetycznych*, op. cit., s. 315–328. ↵

66. Ibidem, s. 326–327. ↵
67. Martin Heidegger, op. cit., s. 128–167. ↵
68. Timothy Mitchell, *Egipt na wystawie świata*, przeł. Ewa Klekot, PIW, Warszawa 2001. ↵
69. Robert J. C. Young, *Postkolonializm. Wprowadzenie*, przeł. Marek Król, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012, s. 78. ↵
70. Jan Majda, *Góralczyzna i Tatry...*, op. cit. ↵
71. David Crowley, *Styl zakopiański...*, op. cit. ↵
72. Marta Leśniakowska, *Architekt Jan Koszczyc Witkiewicz...*, op. cit. ↵
73. Zob. Andrzej Szczerski, *Modernistyczne Zakopane*, w: *Modernizmy : architektura nowoczesności w II Rzeczypospolitej. T. 1. Kraków i województwo krakowskie*, red. idem, DodoEditor, Kraków 2013, s. 279–310; Marzena Kulig, *Architektura tatrzańskich schronisk górskich Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w dwudziestoleciu międzywojennym*, Neriton, Warszawa 2003; Marta Leśniakowska, *Architekt Jan Koszczyc Witkiewicz...*, op. cit. ↵
74. Marta Leśniakowska, „Polski dwór” – wzorce architektoniczne, mit, symbol, Instytut Sztuki PAN, Warszawa 1992. ↵
75. Andrzej Leder, *Prześlona rewolucja. Ćwiczenie z logiki historycznej*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2014. ↵
76. Choć wraz ze wzrostem popularności styl zakopiański był obwołany „polskim stylem uzdrowiskowym” za sprawą zamówienia rodziny Tyszkiewiczów na pensjonat w Połędzie w 1902 roku. Krótko po ustaleniach zamieszczono w „Tygodniku Ilustrowanym” informację zapowiadającą powstanie kurhauzu „Kiejstut”: „Zamieszczony projekt jest dziełem Stanisława Witkiewicza, to też zarówno pod względem harmonii kształtów, jak i nieskazitelnej czystości coraz to szersze a zasłużone zdobywającego sobie uznanie stylu zakopiańsko-polskiego nie pozostawia nic do życzenia. [...] Techniczne opracowanie planów i zwierzchni kierunek budowlany objął prof. architektury w warszawskiej politechnice, Mikołaj Tołwiński, co gwarantuje nam, iż rzecz pięknie pomyślana znajdzie równie piękne urzeczywistnienie materialne”; *Kurhauz w Połędzie*, „Tygodnik Ilustrowany” 1902, nr 14, , s. 279. Projekt niestety nie został zrealizowany, jakkolwiek jego znaczenie na początku XX wieku było duże. Małgorzata Omilanowska w monografii Połegi podkreśliła rolę zamówienia, pisząc: „Budowa Kurhauzu »Kiejstut« według projektu Witkiewicza w stylu zakopiańskim wprowadziłaby rzeczywiście nową jakość w pejzaż nadmorskiej architektury uzdrowiskowej. Kreowanie Połegi na »Nadbałtyckie Zakopane«, wyraźnie widoczne w wielu działaniach informacyjnych i propagandowych, w architekturze kurhauzu znalazłoby swoje materialne potwierdzenie. Wzniesienie najważniejszej budowli uzdrowiska w polskim stylu narodowym byłoby wpisaniem w krajobraz kulturowy tego miejsca łatwo czytelnego znaku o konotacjach politycznych i ideowych, a jednocześnie przyczyniłoby się do uznania stylu zakopiańskiego

- za polską alternatywę dla form ruskich, szwajcarskich, norweskich czy pruskich w drewnianej architekturze uzdrowiskowej. Potwierdziłoby zarazem przydatność jego form dla drewnianej architektury uzdrowiskowej nie tylko na obszarach górskich”; Małgorzata Omilanowska, *Architektura uzdrowiskowa Połagi w latach 1870–1914*, „Porta Aurea” 2009, nr 7/8, s. 364. Zob. eadem, *Nadbałtyckie Zakopane. Połaga w czasach Tyszkiewiczów*, Instytut Sztuki PAN, Warszawa 2011. ↵
77. Tak pomyślane zostały wszystkie realizacje Witkiewicza, choć modelowego przykładu dostarcza pierwsza willa „Koliba”, której forma odwoływała się zarówno do prostej góralskiej chaty (część wschodnia budynku), jak i nowoczesnej willi odpowiadającej wymaganiom mieszczan (część zachodnia); zob. Teresa Jabłońska, Zbigniew Moździerz, „Koliba”..., op. cit. ↵
78. Zob. Brian L. McLaren, *Kolonizacja przez turystykę*, przeł. Anna Mirosławska-Olszewska, „Autoportret” 2009, nr 4 (29), s. 11. ↵
79. Zob. Emil Brix, *Z powrotem w Europie Środkowej...* op. cit., s. 19; Błażej Brzostek, op. cit., s. 52. ↵
80. Claudia Snochowska-Gonzalez, op. cit., s. 268. ↵
81. Ewa Domańska, *Badania postkolonialne...*, op. cit., s. 160. ↵
82. Zob. Sławomira Zbierski-Salameh, *From Conjoint to Exclusive Ownership: Rethinking Property in the Post-Socialist „Unfinished Transformation”*, w: *Postkolonializm i postsocjalizm we współczesnej Polsce*, red. Robert Geisler, Wydawnictwo Agencji Managerskiej Vip for You, Dobrzeń Wielki 2013, s. 265–283. ↵
83. Wystarczy wspomnieć, że nowo powstające w Zakopanem budynki coraz częściej trafiają do rankingu Makabrył organizowanego przez architektoniczny portal Bryła.pl; zob. *Makabryła 2016 – który budynek zdobędzie antynagrodę? [GŁOSOWANIE]*, http://www.bryla.pl/bryla/56_85301_21463834,makabryla-2016-ktory-budynek-zdobedzie-antynagrode-glosowanie.html (dostęp 20.09.2019). ↵
84. Zob. Ewa Klekot, *Ludowość górala. O pożytkach z folkloryzacji i samofolkloryzacji*, w: *Konferencja tatrzańska. Wokół Zakopanego i sztuki Władysława Hasióra*, Muzeum Tatrzańskie, Zakopane 2015, s. 51–70. ↵

Monika Stobiecka

ORCID

Adiunkt na Wydziale Artes Liberales Uniwersytetu Warszawskiego, absolwentka Instytutu Historii Sztuki i Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. W ciągu ostatnich lat współpracowała z Muzeum Narodowym w Warszawie, Zachętą – Narodową Galerią Sztuki, Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie i Muzeum Architektury we Wrocławiu. Nagrodzona Diamentowym Grantem MNSiW w 2014 roku, stypendystka Fundacji z Brzezia Lanckorońskich (2016), Fundacji Kościuszkowskiej (2018, pobyt badawczy na Stanford University), Fundacji na rzecz Nauki Polskiej (stypendium START 2019). Interesuje się studiami muzealnymi, krytycznymi

studiami nad dziedzictwem oraz prądami nowej humanistyki.

ISSN 2450-1611